

Олена Тараненко

завідувач кафедри журналістики

Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця),

кандидат філологічних наук, доцент,

olena_tar@ukr.net

ДОЛАННЯ ЕВФЕМІЗАЦІЇ В “МОВІ ВІЙНИ” УКРАЇНСЬКОГО МЕДІЙНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

© Тараненко Олена, 2017

Кризовий стан українського офіційного дискурсу в засобах масової інформації аналізується в аспекті невизначеності номінацій: збройного конфлікту, його сутності та сторін, статусу окупованих територій України.

Загальна ситуація невизнаної війни на сході України в її фіксації з боку журналістів розвивається як процес формування евфемізмів та їх подолання: своєрідного викриття “корупції мови” як одного з видів маніпуляції, з одного боку, та виявлення так званих “чужих смислів” у мові війни (за теорією смислової війни Георгія Почепцова), з іншого.

Певним орієнтиром “мови війни” є офіційний політичний дискурс. У статті аналізуються промови Президента України, виголошені 2016 р., в яких спостерігаємо поступовий відхід від езопової мови щодо оцінки війни з Росією та появу нових меседжів.

Зазначена необхідність зміни акцентів у вживанні понять “мазепинець”, “петлюрівець” та “бандерівець” з сорому на гордість, раз і назавжди відновити історичну правду і берегти її як вагомий складову нашої ідентичності; важливість нового розуміння смислів свят Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні та Дня пам’яті та примирення, щоб більше ніколи не допустити експансії радянсько-російської імперської ідеології в Україні.

Дослідження показало, що в сучасному українському дискурсі, як в медійному, так і в політичному, спостерігаються тенденції до усвідомлення та подолання евфемізації, спроби вироблення спеціальної термінології мови війни, намагання як найбільш точного та однозначного висловлення щодо болючих тем, якими переймається українське суспільство. Таку тенденцію можна визначити як певну протидію “гібридизації” правди, яка все більш явно оцінюється сьогодні як велика небезпека та загроза національній ідентичності в Україні.

Ключові слова: конфлікт на Сході України, мова війни, евфемізація, війна смислів.

Olena Taranenko

OVERCOMING EUPHEMIZATION IN “WAR LANGUAGE” OF UKRAINIAN MEDIA AND POLITICAL DISCOURSES

Ukrainian media discourse and political rhetoric have been in crisis since 2014, the time of Russian aggression in the east of Ukraine, particularly in terms of nominating both the armed conflict itself, the other party and the root of it.

The overall situation regarding the coverage of the unacknowledged war by journalists is developing as a process of creating euphemisms and getting round them afterwards: a certain way of exposing the “language corruption” as a type of manipulation, on the one hand, and revealing the so-called “foreign meanings” in the war language (according to Georgiy Pocheptsov’s theory of war of meanings), on the other hand.

Under these challenging circumstances a certain reference point for media discourse is official political discourse. This paper analyzes the speeches of the President of Ukraine, delivered in 2016, which are characterized by his constant retreat from the Aesopian language when assessing the war with Russia and by emerging new messages.

The necessity of changing the emphasis on the use of the concepts of “Mazepetin”, “Petliuvian” and “Bandera” from the shame of pride, once and for all to restore historical truth and to preserve it as an important component of our identity; the importance of a new understanding of the meaning of the Day of Victory over Nazism in the Second World War and the Day of

Remembrance and Reconciliation in order to prevent the expansion of the Soviet-Russian imperial ideology more than ever in Ukraine.

The research has shown that in contemporary Ukrainian discourse, both in the media and in politics, there are trends in awareness and overcoming of euphemism, attempts to develop a special terminology of the language of war, aspirations for the most precise and unequivocal expression of the painful themes that the Ukrainian society is concerned with. Such a tendency can be defined as a certain counteraction to the "hybridization" of the truth, which is increasingly being considered today as a great danger and threat to national identity in Ukraine.

Key words: conflict in the east of Ukraine, war language, euphemization, war of meanings.

Постановка проблеми. Український медіадискурс та політична риторика з 2014 року, часів російської агресії на Сході України, перебувають у стані кризи. Вітчизняна журналістика виявилася неготовою до фахового формування конфліктного дискурсу, на що впливають фактори невизнаної війни, відсутності офіційних рекомендацій з так званої “мови війни”, лихоманка постійних обвинувачень у зраді та “грі на руку Кремля”. Увесь цей час у журналістському середовищі точаться гарячі дискусії та запеклі суперечки.

На наш погляд, головною проблемою медійного дискурсу щодо мови війни є невизначеність номінацій, яка призводить, з одного боку, до складнощів діяльності журналістів у висвітленні війни, а з іншого, до проблем у комунікації з аудиторією, до взаємного непорозуміння, а відтак – до певної невротизації аудиторії, про що свідчать вкрай низькі показники довіри до медіа загалом і до вітчизняних медіа зокрема.

Метою нашого дослідження є виокремлення евфемізації як провідного процесу в формуванні номінативів мови війни та аналіз сучасної тенденції до зниження рівня, долання евфемізації в українському медійному та політичному дискурсах. **Методами** дослідження є моніторинг українського медіа-поля в аспекті мови війни та контент-аналіз на матеріалі провідних українських медіа й промов Президента України Петра Порошенка, виголошених протягом 2016 року до найбільш значущих дат і подій.

Аналіз дослідження проблеми. Неготовність українських медіа до фахової діяльності в умовах конфліктно-чутливої журналістики призвела до багатьох складнощів у процесі інформування про анексію Криму, провокації та військові операції Росії на Донбасі, подальшу окупацію частини Донбасу, військові дії та операції загалом, життя мирних мешканців на окупованих територіях тощо. Одне за одним з 2014 року виникали певні викривлення смислів у новій для нашої журналістики мові війни. За нашими спостереженнями, ці проблемні точки, дискусійні вузли більш за все є пов’язаними з двома основними причинами.

По-перше, номінативи конфлікту не завжди можуть бути використані в прямому значенні через порушення таким чином певних правових норм чи професійних стандартів. До таких номінативів, наприклад, належить, власне, визначення російсько-українського конфлікту, який через незафіксоване щодо нього в українському та міжнародному правовому полі поняття “війна” продовжує офіційно іменуватися “антитерористична операція (АТО)”, не відповідаючи своєму первинному смислу. Українське медіа-поле демонструє багатозначність номінативів неоголошеної війни: “антитерористична операція”, “конфлікт на Сході України”, “військовий конфлікт”, “збройний конфлікт”, “збройне протистояння”, “військові дії”, “війна на Донбасі” тощо. При цьому медійний дискурс сьогодні повністю перейшов до вживання концепту “війна”, враховуючи запит і розуміння ситуації аудиторією, а офіційний політичний дискурс до 2016 року вживав його вкрай обережно.

Невизначеним за тією самою ознакою є статус псевдодержавних утворень на Донбасі. Навіть з визнанням так званих Донецької та Луганської народних республік терористичними організаціями, номінація “терористи” щодо їх діячів, а тим більш щодо всіх мешканців окупованих територій, суперечить світовим професійним стандартам журналістики. Такою ж є ситуація з використанням в офіційному дискурсі поняття “найманці”, бо його вживання не як ярлику, а як факту потребує доведення з дотриманням стандарту достовірності. Не відповідає дійсності поняття “внутрішньо переміщені особи”, бо власне системної політики переміщення, евакуації мешканців окупованих територій Україна не запровадила, але поняття “біженці”, яке більше відповідає реальному стану речей, не відповідає закріпленому за ним правовому міжнародному статусу.

Внаслідок цієї тенденції поняття, якими користуються офіційні медійний та політичний дискурси, часто по суті є евфемізмами, подекуди вимушеними, подекуди пов'язаними з відсутністю досвіду конфліктно-чутливої журналістики в Україні. Нагадаємо, що традиційно евфемізація трактується як “заміна слів з грубим або непристойним змістом чи забарвленням на слова й вирази, які виражають цей зміст у пом'якшеній формі або завуальовано [1, с. 453]. При цьому в сучасному медіа-дискурсі ми все частіше зустрічаємо цей троп в дещо іншому контексті – як такий словозамінник, який вживається не замість грубого або лайливого виразу, а замість небажаного, незручного в певному контексті, перш за все, політичному. Так виникає певне “лицемірство” політичної та медійної риторики, що отримало назву “корупції мови”.

Юрій Килимник описує це явище як “зловживання мовою, коли вона використовується не для спілкування, а для брехні та панування. Оскільки є і такий соціокультурний феномен, як “корупція мови”, що лежить в основі системи суспільного лицемірства” [2].

Другою причиною евфемізації є цілеспрямовані інформаційні інтервенції, вживання в український дискурс так званих “чужих смислів” як ефективної зброї смислової війни, за визначенням Георгія Почепцова. Такі семантичні операції є вкрай небезпечними, бо “чужі” номінації несуть свої смисли непомітно, доносять інформацію напряду, майже автоматично декодуючись підсвідомістю [3].

Виклад основного матеріалу. На початку російсько-української війни такою інформаційною “гарматою” став номінатив “ополченці”, що його активно вживала українська журналістика протягом 2014 року. Власне термін “ополченець” має героїко-позитивні конотації та означає захисника своєї землі, повстанця-добровольця, народного партизана тощо. Вживаючи це поняття у сталому контексті на кшталт “ополченець Новоросії”, “ополченці ЛНР” тощо, український журналіст мимоволі героїзує терористів, навіть, коли це слово береться у лапки, бо масова свідомість реагує на власне словесний знак, маркер, що є таким самим символом “справедливої війни”, “святої справи”, “великої перемоги”, як і георгіївська стрічка, також використана кремлівською пропагандою на власну користь.

Іншим проявом небезпечних евфемістичних різночитань стало активне вживання префіксу “про-” у сполученнях “проросійські бойовики”, “проросійські найманці”, “проросійські сепаратисти”. Борючись з хибною ідеєю кремлівської пропаганди про немоє би “громадянську війну в Україні”, вітчизняні медіа несвідомо просували саме її смисли, бо “проросійським” може бути не росіянин, а “проросійськи” налаштований громадянин іншої країни, зокрема України. Так само викривлено цей префікс вживався і в сполученні “проукраїнський” щодо мітингів за єдину Україну та патріотичних рухів на Донбасі навесні 2014-го. Використання понять “проукраїнські мітинги в Донецьку” та “проросійські мітинги в Донецьку” щодо немоє би об'єктивного висвітлення ситуації фактично прирівнювало ці рухи, легітимізувало одні (проросійські) і делегітимізувало український Донбас загалом.

Схожим на “ополченець” є і поняття “сепаратист”, що постає як дуже близьке до “повстанець”, і, по-перше, має чіткий політичний сенс, нейтральний за стилістикою, а по-друге, також містить вказівку на внутрішній конфлікт.

Інтуїтивні чи усвідомлені розшифрування цих смислових кодів призвели до майже повної заміни вказаних номінативів у медіа-дискурсі українських ЗМК приблизно з середини 2015 року. Так, у липні 2015 року під час семінару у Слов'янську журналісти спробували виробити власні рекомендації щодо номінативів для опису ситуації російсько-українського конфлікту в умовах відсутності таких рекомендацій як з боку держави та уряду, так і з боку профільних міністерств. Серед запропонованих понять можна бачити такі, які закріпилися сьогодні в медіа-дискурсі (військовий конфлікт, збройне протистояння, конфлікт на Сході України, зона конфлікту, військова агресія (Росії), війна, агресія, гібридна війна, бойовики), і ті, які пізніше піддалися критиці за свій евфемістичний характер (зона АТО, буферна зона, лінія розмежування, сторони конфлікту, проросійські сепаратисти, озброєні сепаратисти, іноземні (російські) найманці, т. зв. “ДНР” і “ЛНР” або угруповання “ДНР” і “ЛНР”, т. зв. (або самопроголошений) “народний губернатор” тощо). До рекомендацій долучився Інститут масової інформації, експерти якого доповнили деякі семантичні ряди, розробивши “Словник нейтральної термінології” щодо конфліктів на Сході і в Криму (<http://imi.org.ua/news/49655>; http://dt.ua/UKRAINE/-188527_.html).

На початку 2016-го з'явилися офіційні рекомендації МЗС України, де більшість раніше вживаних концептів опинилися в списку тих, що цілеспрямовано просуваються кремлівською

пропагандою, є саме провокаційними “чужими смислами”. До таких були віднесені: “київська влада”, “обидві сторони конфлікту – Київ та Луганськ / Донецьк”, “ополченці”, “південний схід України”, “представники республік”, “представники Донбасу”, “самопроголошені ДНР/ЛНР”, “громадянська війна”, “внутрішній конфлікт”, “конфлікт в Україні” тощо. Для визначення окупованих територій було запропоновано термін “окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО або ОРДО, ОРЛО, відповідно)”; ситуація загалом названа збройною агресією Росії на Донбасі, ескалацією на Донбасі та, власне, російсько-українським конфліктом; закріплені терміни “бойовики” та “російсько-терористичні війська” та рекомендовано виходити з твердження про те, що “Росія є стороною міжнародного збройного конфлікту, який розпочався з незаконної окупації Криму і продовжується на сході України; вона його ініціювала, фінансує і ним керує” (http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=126876&cat_id=114334).

У такій складній ситуації певні орієнтири для медійного дискурсу дає офіційний політичний дискурс. Показовими нам видалися промови Президента України Петра Порошенка, виголошені протягом 2016 року до найбільш значущих дат і подій, в яких ми спостерігаємо поступовий відхід від езопової мови щодо оцінки війни з Росією та появу нових меседжів, зокрема долання “невидимості” українських патріотів Донбасу, нові смисли в тезах європейського вектору розвитку України й історичних альянсів та аналогій.

До основних ідей офіційних промов Президента в 2016 році ми відносимо:

1. Чітке окреслення проблемного поля гібридної війни Росії проти України, ролі історичної пам’яті та необхідності подолання постколоніального синдрому й радянської риторики як ефективної зброї гібридної війни.

2. Переосмислення ролі Росії в взаємовідносинах з Україною: як в історичному контексті (подолання синдрому “братніх народів” і “молодшого брата”, виправлення помилок тотожності Русі з Росією тощо), так і у визначенні сучасного стану (Росія як країна-агресор, окупант, загроза світовому порядку).

3. Однозначність і незворотність європейського шляху України.

4. Формування політичної нації в умовах зовнішньої загрози. Ідея єдності української нації “від Сходу до Заходу”.

В усіх цих меседжах ми бачимо явну тенденцію до подолання евфемізації та метафоризації, до більш категоричних та однозначних висловлювань щодо принципових тем. Так, у виступі Президента Петра Порошенка на урочистому засіданні Верховної Ради України з нагоди Дня Конституції 28 червня 2016 р. лунає категорична вимога з прямими оцінками: “Росія – країна-агресор, країна-окупант – повинна вивести всі свої війська, зброю та техніку з території України” (<http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-petra-poroshenka-na-urochistomu-zasidanni-37473>).

Поняття “країна-агресор”, “ворог” та “війна” є ключовими і у промовах до Дня захисника України 14 жовтня 2016 р. Наступного дня, 15 жовтня під час передачі військової техніки для армії, Президент зазначає: “Ймовірність ескалації конфлікту залишається значною. Ті, хто не відчуває цього, мають зрозуміти – країна зараз перебуває у стані війни. Я наголошую на тому, що війна ведеться, і захист, оборона нашої держави – справа не лише Збройних сил, а всього українського народу” (<http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/15/7123712/>).

У виступі Президента під час відкриття пам’ятника Гетьману України Івану Мазепі у Полтаві 7 травня 2016 р. зазначена необхідність зміни акцентів у вживанні понять “мазепинець”, “петлюрівець” та “бандерівець” з сорому на гордість, бо “саме сьогодні важливо раз і назавжди відновити історичну правду і берегти її як вагому складову нашої ідентичності”; важливість нового розуміння смислів свят Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні та Дня пам’яті та примирення. Президент підсумовує, що ми “більше ніколи не допустимо експансії радянсько-російської імперської ідеології в український простір.

Тут вам не “русский мир”, тут – український світ!” (vistup-prezidenta-pid-chas-vidkrittya-pamyatnika-getmanu-ukr-37071).

У виступі під час Параду Незалежності 24 серпня 2016 р. Президент рішуче відмовляється від дискусійності, багатозначності визначення того чи отримали ми, чи вибороли, чи завоювали незалежність, надаючи однозначну відповідь: “Для мене відповідь абсолютно очевидна: звичайно ж, вибороли. Вибороли інтелектом, вибороли потом, вибороли кров’ю”. Говорячи про колективний гріх політичної еліти перед народом, Петро Порошенко вбачає його саме у невизначеності, евфемізації, небажанні правди та справедливості: “Ми заплуталися в стрілках багатовекторності, намагалися

всидіти на двох стільцях. Постійне озирання на Москву та віра в міфічне братерство; патерналізм та соціалістичні стереотипи міцно сиділи в свідомості суспільства, гирями висли на ногах і заважали рухатися вперед”. Окремий акцент в промові зроблено на історичному моменті унікального шансу для єднання нації, об’єднання під гаслами українського патріотизму українців різного етнічного походження та на привітанні українських патріотів на тимчасово окупованих територіях як повноправних членів єдиної української родини: “Це Кремль сприймає землю українського Донбасу як театр бойових дій, а мешканців регіону – як гарматне м’ясо для задоволення своїх імперських амбіцій. А для нас ви – наші, рідні, близькі, тимчасово розлучені зі своєю українською родиною. Родиною, яка обов’язково об’єднається і зустрінеться разом за святковим столом” (<http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-paradu-nezalezhnosti-37949>). До цієї ж теми Президент повертається в Новорічній промові.

Історичні алюзії щодо неприпустимості повторення зlodіян нацизму через байдужість та пасивність світової спільноти, нехтування загрозами та небажання називати речі своїми іменами актуалізовані у виступі Президента на жалобній церемонії з ушанування пам’яті жертв Бабиного Яру 29 вересня 2016 р. (<http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-petra-poroshenka-na-zhalobnij-ceremoniyi-z-38337>). Вже у 2017 р. у промові до Дня Соборності Петро Порошенко знову актуалізує думку про історичну сталість традиції єдиної української родини-нації, різко формулюючи запитання до українських політиків: “Як не прикро говорити про це в День соборності, але у нас є політичні сили, я на цьому наголошую, які у ретельно завуальованій формі пропонують нам відмовитися від Донбасу... Які кажуть поводити себе з мешканцями окупованих районів так, ніби вони вже й не є нашими громадянами, і їхня доля нас не обходить. Хочу передати цим політиками питання: панове, а ви збирали ці території, щоб цими українськими землями розкидатися?” (<http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-z-nagodi-dnya-sobornosti-ukrayini-39658>)

Висновки. Загалом, на нашу думку, в сучасному українському дискурсі, як в медійному, так і в політичному, спостерігаються тенденції до усвідомлення та подолання евфемізації, спроби вироблення спеціальної термінології мови війни, намагання як найбільш точного та однозначного висловлення щодо болючих тем, якими переймається українське суспільство. Таку тенденцію можна визначити як певну протидію “гібридизації” правди, яка все більш явно оцінюється сьогодні як велика небезпека та загроза національній ідентичності.

1. Евфемізм // *Словник української мови: в 11 тт.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1971 (1970–1980). – с. 453. 2. Килимник Ю. “Корупція мови” та її небезпека / Юрій Килимник. // *День*. – 2006. – 7 квітня. 3. Почепцов Г. *Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смислових війнах* / Георгій Почепцов ; переклад з російської Тамари Гуменюк. – К.: ВД “КМА”, 2016. – 316 с.

REFERENCES

1. *Euphemism (1971) Dictionary of the Ukrainian Language, in 11 volumes: Academic dictionary, Naukova dumka, Kyiv, p. 453.* 2. Kylymnyk, Ju. (2006) “Corruption language” and its danger”, *Denj*, [Newspaper Day], 7.04. 3. *Pochepcov, Gh. (2016) “Smisli i viyni” [Meanings and War: Ukraine and Russia in the information and semantic wars], Vydavnychyj dim KMA, Kyiv, 316 p. [in Ukrainian].*